

ALISHER NAVOIY IJODIDA – NOMODDIY MADANIY MEROS HAMDA FOLKLOR

Qosimjonova Nodirabegim Farxodjon qizi

Farg'ona davlat universiteti
Tarix fakulteti 3-bosqich talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8162141>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-July 2023 yil
Ma'qullandi: 15-July 2023 yil
Nashr qilindi: 19-July 2023 yil

KEY WORDS

Mifologiya, Nomoddiy madaniy meros, folklor, ertaklar, rivoyatlar, leksik boylik, milliy ong, mustaqillik tafakkuri, tazkira.

ABSTRACT

Ushbu maqolada Nomoddiy madaniy meros hamda Folklor va Alisher Navoiyning bu sohaga qo'shgan hissasi haqida so'z boradi. Bugun O'zbekiston milliy istiqlol va mustaqillik yo'lidan og'ishmay olg'a tomon borayotgan bir paytda yoshlar ongida milliy ong, mustaqillik tafakkuri va milliy birlik kabi g'oyalarni shakilantirishda Mir Alisher Navoiy ijodiga murojaat qilinmoqda. Ulug' shoir va mutafakkir Alisher Navoiy ijodi ham, bosib o'tgan yo'li ham hamma uchun ibratdir. Shoir folklor materiallaridan foydalanar ekan, ularni, aynan saqlab qolishga intiladi, ba'zilarini qayta ishladi, o'zgartirdi. Uning asarlarida qadimgi mifologiya va afsonalarning chuqur izlari mavjud. Mif va afsonalar Alisher Navoiyga qadar dastlabki, qadimgi holicha emas, balki qayta-qayta ishlanib, juda katta o'zgarish va yangiliklar bilan yetib keldi.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan milliy qadriyatlarni, urf-odatlarini, tiklash, buyuk shoir va mutafakkirlar ijodini o'rganishga kirishildi. Bugun O'zbekiston milliy istiqlol va mustaqillik yo'lidan og'ishmay olg'a tomon borayotgan bir paytda yoshlar ongida milliy ong, mustaqillik tafakkuri va milliy birlik kabi g'oyalarni shakilantirishda Mir Alisher Navoiy ijodiga murojaat qilinmoqda. Ulug' shoir va mutafakkir Alisher Navoiy ijodi ham, bosib o'tgan yo'li ham hamma uchun ibratdir. Navoiy faoliyati va ijodi insonni baxt-saodati uchun kurashga, ilm-fan, san'at va adabiyotiga bag'ishladi. Alisher Navoiy asarlari bilan tanishar ekanmiz shoir xalq ijodiyotidan bevosita va bilvosita foydalanganligini ko'ramiz, shu bilan birgalikda shoir asarlarini yaratishda turli manbalardan - tarix, tazkira, lug'at, ilmiy va badiiy asarlardan foydalanganligini, mukammal bilganini ko'ramiz. Alisher Navoiyga manzur bo'lgan folklor asarlari turkiy xalqlarning badiiy ijodi bilan birga, shu xalqlar bilan asrlar davomida yaqin aloqada bo'lib kelgan fors-tojik, arab xalqlari folklorlari orqali antik dunyo, xususan, Yunonistonning madaniyati, san'ati va ulug' kishilari haqidagi latifa va afsonalar bilan ham yaqindan tanish ekanligi namoyon bo'ladi. Alisher Navoiy o'z asarlarida xilma - xil manbalardan, turli o'lka va xalqlarga mansub bo'lgan yotnoma yoki obidalardan, san'at va adabiyotdan foydalanganligini oshkor yoki ishora tarzida bot-bot ta'kidlaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ulug' shoir va mutafakkir asotir (mifologiya) va xalq afsonalaridan ertak va qissalardan, ularning syujeti va kompozitsiyasi, timsollar sistemasi, til va uslub boyliklaridan bahramand bo'ldi. Xalq qahramonlari timsolini qayta ishladi, o'z asarlariga folklor motivlarini kiritdi, xalqning san'atkorlik mahoratini, uslubini, tilini ijodini o'rgandi. Shoir folklor materiallaridan foydalanar ekan, ularni, aynan saqlab qolishga intiladi, ba'zilarini qayta ishladi, o'zgartirdi. Uning asarlarida qadimgi mifologiya va afsonalarning chuqur izlari mavjud. Mif va afsonalar Alisher Navoiyga qadar dastlabki, qadimgi holicha emas, balki qayta-qayta ishlanib, juda katta o'zgarish va yangiliklar bilan yetib keldi. Shoir mif va afsonalar bilan turli manbalar orqali: qadimiy kitoblar, ilmiy asarlar, diniy kitobiyot va boshqa manbalar orqali tanish edi. Bu borada u aniq va ravshan ma'lumot beradi. Masalan: «Tarixi muluki Ajam»da Kayumars haqida bahs qilar ekan, bunday deydi: «...O'zga qabilalar Kayumars debturlar. Ma'nisi hayyi notiqdir, ya'ni tirigiki so'z aytkay». Alisher Navoiyning «Xamsa»si qahramonlari tarixiy yoki yarim tarixiy-yarim afsonaviy shaxslar nom bilan bog'liq, shu bilan birga, ular sof afsonaviy, fantastik badiiy to'qima timsollardir. Ulug' shoir asarni yaratishda xalq afsonalari, qo'shiqlari, ertaklari, maqol va hikmatli so'zlaridan mohirlik bilan foydalandi. «Hayratul-abror»da faqat xalq maqollaridan emas balki, xalq og'zaki ijodiyotining boshqa janrlaridan va usullaridan ham foydalangani ma'lum. Masalan, «Hotami Toy», «Sher bilan Durroj», «Iskandar» kabi hikoya va masallarida xalq og'zaki ijodiga xos usulda bayon etib, shu bilan birga xalq qo'shiqlaridan namunalar ham keltiradi¹. «Farhod va Shirin» dostonini yaratishda tarixiy asarlarga, ayniqsa, xalq og'zaki ijodiga murojaat etib, xalq orasida turli vatanparvarlik g'oyasidagi ertak va afsonalardan foydalangan. Dostonda Farhodning ajdarga qarshi kurashi, Axramonning yengishi, Iskandar tilsimini ochishi, dengizda qaroqchilarga qarshi kurashi kabi voqealar tasviri xalq ertaklari va afsonalaridagi voqealarga o'xshab ketadi. «Xamsa»da berilgan «Layli va Majnun» dostonidagi Majnun timsolini keltirilishi XIII asr boshlarida paydo bo'lgan Majnun haqidagi ayrim rivoyatlar sabab bo'lgan. Layli va Majnun haqida birinchi marta 1188-yilda ulug' Ozarbayjon shoiri Nizomiy Ganjaviy doston yaratdi. Navoiy esa xalq rivoyatlari, hikoyalarini qayta ishlab o'ziga xos ko'rinishdagi bu dostonni yaratdi.

NATIJA

Alisher Navoiy lirikasida ham, dostonlarida ham xalq og'zaki ijodiyotiga murojaat qiladi. Ayrim asarlar, ayrim asar qahramonlarining nomini zikr qiladi, xalq ijodining sehrlovchi xususiyatlarini ta'kidlaydi, o'z asarlari bilan qiyos etadi:

Roviyo bahrlaridin manga yo'qtur kecha uyqu,

Qissai Xamsa degil gohiyu gah qissai Yusuf.

Yoki

Dema roviyo erur Farhodu Majnun qissai muhlik,

Ani alqissa bir «dolu alif» bil dostonimdin.

Shomi hajrim sharhi eini behud etsa ne ajab,

Uyqu keltirmakdurur xosiyat afsonaning.

MUHOKAMA

Alisher Navoiy xalq poetik ijodiyotini bilmagan yoki uni mensimagan, xalq she'riyatidan ta'lim va bahra olmagan nozimlarni qattiq qoralaydi, tanqid qiladi. Bu jihatdan xususan

¹X.Razzoqov va boshq. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. «O'qituvchi». -T.: 1980

«hayratul abrор»ning muqaddima boblaridan bo'lgan XVI bobi diqqatga sazovordir. Bob shunday nomlanadi; «Bir necha so'z ul ma'nidakim, so'zdaki ma'ni joni dudurkim, so'z qolibi onsiz kolibe durur jonsiz va ani lopmoq ishini kishi bilmas, balki ani topqon kishi topilmas va ahli noinsofligiga munsif boim oq, balki o'z gazofig'a insof berib, alarni o'zrini qilmoq» deb aytadi. Alisher Navoiy «Mezonul-avzon»da xalq she'riyati, marosim qo'shiqlarining eng qadimiy turlaridan biri bo'lgan «chang» (yor-yor) haqida shunday yozadi: «Yana «changi» durkim, turk ulusi zufof va qiz chiqaur tuylai ida ani ayturlar, ul suruddedur bag'oyat muassir va ikki nav'dur. Hir nav'i hech vazn bila rost kelmas va bir nav'i bir bayt aytilikim, munsariht matviyi bahridur va yor-yor lafzini radif o'rnig'a, mazkur qilurlar, andoqdurkim, bayt:

Qaysi chamandin esib keldi sabo, yor-yor.

Kim, damidin tushti yot jonim aro, yor-yor

XULOSA

Bu xalq she'riyati va san'atining zamonlar osha yashashi va an'analarini yangi mazmun va shakl bilan to'ldirib, boyitib borishini ko'rsatadi. Ulug' shoir xalqning ijodiy kuch-qudratiga, uning san'atkorlik dahasiga cheksiz mehr qo'ydi, undan ma'naviy, badiiy ilhom oldi. Xalq tilining sehrli kuchi, xalq og'zaki ijodining boyligi Alisher Navoiy asarlarini boyitdi. Shoir o'z asarlarida o'zbek tilining leksik boyligidan matal va maqollaridan foydalanish yo'llarini ko'rsatib berdi. U xalq tili, uning boyliklari va go'zalligini to'laroq mujassamlangan folklor tilidan, uning an'analaridan kengroq foydalandi. Shu sabab, uning asarlari asrlar osha o'qilib, o'rganilib kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. A. Istiqlol va ma'naviyat. - T.; 1994.
2. Razzoqov. H va bosh. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi.-T.: «O'qituvchi» 1998.
3. Mallayev N. O'zbek adabiyoti tarixi. - T.: «O'qituvchi» 1976.
4. Jahongirov Q. O'zbek bolalar folklori. —T.: 1975
5. Ashirov A. O'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va marosimlari. - T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007.
6. Erkayev. A. Ma'naviyat — millat nishoni. — T.: Ma'naviyat, 1997
7. Galiyev Sh. O'zbek bolalar o'yin folklori. — T.: Fan, 1998.
8. Гельдиев А.Ч. Национальная культура и личность. — Т.: Узбекистан, 1993.